

NYT KAIVELLAAN VANHOJA

Pirjo Uino

Ella Kivikoski – lasikattojen rikkojasta arkeologian professoriksi

Ella Kivikoski (1901–1990) teki pitkän uran Helsingin yliopistossa Suomen ja Pohjoismaiden arkeologian professorina 1948–1969. Hän oli monella istuimella ensimmäinen nainen: ensimmäinen suomalainen arkeologian naistohtori (1940) ja saadessaan professorinimityksen Helsingin yliopiston ainoa naispuolinen professori – lääketieteen ja kirurgian tohtori, professori Laimi Leideniuksen (1877–1938) jälkeen. Kivikoski oli myös Pohjoismaissa ensimmäinen arkeologian naisprofessori. Suomalaisen Tiedeakatemian ensimmäiseksi naisjäseneksi hänet kutsuttiin 1949.¹

Kuten Minna Silver on Kivikoski-kirjassamme² esittänyt, Ella Kivioskelle viitoitti tietä muun muassa ruotsalainen Hanna Rydh (1891–1964), joka valmistui Oscar Monteliuksen alaisuudessa Pohjoismaissa ensimmäisenä arkeologinaisena tohtoriksi 1919. Rydh toimi aktiivisesti myös naisasialiikkeessä – mitä Ella Kivikoski ei tehnyt, joskin hän kuului joihinkin akateemisiin naisjärjestöihin. Tukholmassa on Hanna Rydhille nimetty katu; Ella Kivioskella ei omaa katuja ole.

Lasikattoilmiö (glass ceiling effect) kuvaa niitä näkymättömiä esteitä, joita naiset uratiellään kohtaavat. Osallistuin marraskuussa 2023 historian emeritaprofessori Marjatta Hietalan 80-vuotisjuhlaseminaariin, jossa toinen emeritaprofessori Aura Korppi-Tommola luonnehti Hietalan urakehitystä miesvaltaisessa tiedeyhteisössä ja totesi: ”Lasikattojen rikkojan on siedettävä lasinsiruja.” Ella Kivikosken kohdalla

1 Tämä artikkeli pohjautuu kirjoittajan Helsingin yliopiston arkeologian oppiaineen 100-vuotisjuhlaseminaarissa 8.12.2023 pitämään esitelmään Helsingin yliopiston pienessä juhlasalissa.

2 Tässä sivuttuja aiheita käsitellään perusteellisemmin useiden kirjoittajien artikkeleissa, jotka on julkaistu Minna Silverin ja Pirjo Uinon (2020) toimittamassa teoksessa *Tiedenainen peilissä: Arkeologian professori Ella Kivikosken elämä ja tutkimuskentät*. Bibliotheca Sigillumiana 9. Turku: Oy Sigillum Ab.

lasinsiruja syntyi väitöskirjan arvostelussa, dosentuurinimityksessä, ja kiistan kautta hänet myös nimitettiin professoriksi.

Nuori tiedenainen miesten maailmassa

Kuten Visa Immonen on osoittanut, yliopistohauissa kiivaita poleemikkoja olivat samat henkilöt, historioitsijat Jalmari Jaakkola ja Arvi Korhonen. Kaikuja näistä kiistoista kuultiin jopa Muinaistieteellisen toimikunnan esihistoriallisen osaston osastonjohtajan nimitysprosessissa, kuten Leena Söyrinki-Harmo on todennut. Kriitikkomiesten ajatusmaailma heijasteli 1930–1940-lukujen poliittista ja naisia vähättelevää ilmapiiriä.

“Tutkija tarvitsee kannustajan”, lausui emeritaprofessori Marjatta Hietala edellä mainitussa juhlaseminaarissaan. Varsinkin naistutkija tarvitsi kannustajan 1930-luvulla – ja eiköhän sellainen ole edelleenkin eduksi. Ella Kivikoskella oivallisia tukijoita oli kaksi – professori, arkeologi Alfred Hackman (1864–1942) ja Kivikosken oma arkeologian professori A. M. Tallgren (1885–1945). Arkeologin ura näyttäytyi kuitenkin sen verran epävarmana, että Kivikoski hankki myös suomen kielen opettajan pätevyyden. Valmistuttuaan filosofian maisteriksi (1932) hän toimi suomen kielen opettajan viransijaisena Grankullan ruotsinkielisessä yhteiskoulussa.

Iltasanomien pikku-uutisesta (31.1.1933) käy ilmi, että Kivikoski haki sekä Porvoon ruotsalaisen lyseon että Turun ruotsalaisen klassillisen lyseon suomen kielen vanhemman lehtorin virkoja. Opetusvirkojen haut eivät täpänneet, mutta sen sijaan Muinaistieteellisen toimikunnan esihistoriallisen osaston amanuenssin viran Kivikoski sai kepeästi, ainoana viran hakijana. Tämä ratkaisi Kivikosken koko elämänsä suunnan. Ja kun Kivikoski sai hakukiistan lopputuloksena 1948 rakkaan professorinsa oppituolin, hän varmasti koki elämänsä täyttymyksen.

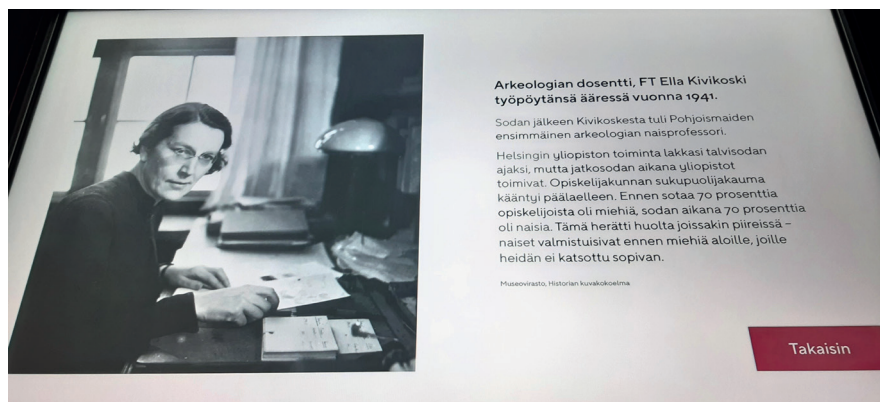
Ella Kivikoski teki kenttätutkimuksia ennen professorinimitystä laajalla maantieteellisellä alueella: jatkosodan aikana hän kaivoi sekä Ahvenanmaan rautakautisia taloja että Itä-Karjalassa Aunuksen viikin-
kiaikaisia kumpuhautoja. Sotavuosina hän myös vastasi lähes yksin esihistoriallisen osaston toiminnasta arkeologimiesten ollessa rintamalla. Jotkut mieskollegat olivat hieman happamia siitä, että Kivikoski oli

saanut tässä tilanteessa ansiotonta etumatkaa ja aikaa pätevoityä myös tieteellisillä julkaisuillaan.

Vieraillessani Mikkeliissä sijaitsevassa Sodan ja rauhan keskus Muistissa oli yhden näyttelyosaston nimi ”Naisen työ”. Kuvapaneeliin oli valittu tunnettu kuva Ella Kivikoskesta vuodelta 1941 (kuva 1). Tekstissä kerrottiin, että ennen sotia Helsingin yliopiston opiskelijoista 70 % oli miehiä ja että jatkosodan aikana 70 % oli naisia. Pelättiin jopa, että naiset valmistuisivat ennen miehiä aloille, joille heidän ei katsottu sopivan. Mikä onkaan tilanne tällä vuosikymmenellä? Vuonna 2022 yliopistossa naiset suorittivat tutkinnoista 71 %.

Käsikirjoituslöytö

Helsingin Sanomissa (9.4.1930) julkaistiin ilmoitus 11. päivänä huhtikuuta 1930 pidettävästä Helsingin Akateemisten Naisten kerhoillasta, jossa esitelmöisi kaksi naista. Toinen oli Alma Söderhjelm (1870–1949), Suomen ensimmäinen naispuolinen professori (Åbo Akademi 1927) ja sitä ennen Pohjoismaiden ensimmäinen naisdosentti, joka oli väitellyt historian alalta (1900) kolmantena naisena Helsingin yliopistossa. Toinen illan esiintyjä oli Söderhjelmiä paljon nuorempi Ella Kivikoski, joka kertoisi naisten oloista keskiajalla. Viikon päästä *Uudessa Suomessa* oli tilaisuudesta pikku-uutinen (16.4.1930), jossa kerrottiin, miten Ella Kivikoski oli kuvannut ”mielenkiintoisessa esityksessään erikoisesti nai-

Kuva 1. Ella Kivikoski esimerkkinä akateemisesta naisesta Mikkeliissä Sodan ja rauhan keskus Muistin näyttelyssä. (Kuva: P. Uino)

sen oikeudellista asemaa”. Ennen kerhoiltaa Kivikoski oli esitelmöinyt aiheesta jo vuosikokouksessa ja Historiallisessa Yhdistyksessä. Yhteis- esiintyminen kuuluisan Alma Söderhjelman kanssa on varmasti ollut nuorelle Ellalle erityisen rohkaiseva ja mieleenpainuva tilaisuus.

Kivikosken pääaine oli aluksi Suomen ja Skandinavian historia, jossa hän oli 1930 esittänyt laudatututkielmansa otsikolla ”Piirteitä naisen asemasta keskiajalla Suomessa”. Naishistoriallinen aihe herätti siis tuoreeltaan kiinnostusta. Tämä opinnäyte painui sittemmin unohduk- siin ja tuli Kivikoski-kirjaa tehdessämme päivänvaloon aivan sattumal- ta, kiitos Tapani Tuovisen.

On erikoista, että Kivikoski – siirryttyään kokonaan arkeologin uralle – ei tuonut enää tätä varhaista tutkimusaihettaan millään tavoin esil- le. Hän suhtautui jopa torjuvasti naistutkimukseen, mikä ilmeni Sirk- ka-Liisa Seppälän tekemässä haastattelussa: naisarkeologia olisi pikem- minkin osoitus naisen alemmuudentunteesta! Professorina toimies- saan hänen kerrotaan suosineen miesopiskelijoita, eikä hän erityisem- min kannustanut naisopiskelijoita väitöskirjankaan tekoon. Kivikosken oman menestyksen valossa tällainen tuntuu hieman erikoiselta.

Leikekirjan ja digiarkiston satoa

Ella Kivikosken laajaa ja monipuolista julkaisutoimintaa valaisee hä- nen oma leikekirjansa, jollainen oli muutama vuosi sitten yllättäen myytävänä erään antikvariaatin nettisivulla ja jonka Minna Silver on- nistui hankkimaan.³ Leikekirja sisältää useita aiemmin tuntemattomia Kivikosken kirjoittamia populaariartikkeleita. Monet leikekirjaan liima- tut artikkelit ovat ilmestyneet Uudessa Suomessa, ja niissä Kivikoski kertoo tunnetuista arkeologisista kohteista ja uusimmista tutkimustu- loksista – muinaismuistojen suojeleuakaan unohtamatta.

Kansallisarkiston digitaalinen sanomalehtiarkisto (<https://digi.kan- salliskirjasto.fi>) on omanlaisensa aarreaitta, josta edellä kerrotut pik- ku-uutiset on poimittu. Sieltä löytyy myös Kivikosken kirjoittamia leh- tiartikkeleita (vuoteen 1939 saakka), jotka monien leikekirjan artikke- lien tavoin tulivat esiin vasta Kivikosken bibliografian julkaisemisen

3 Kiitän dos. Minna Silveriä hänen hallussaan olevan Ella Kivikosken leikekirjan käytöstä.

Kuva 2. Ella Kivikosken kirjoittamien lehtiartikkelien otsikoita hänen leikekirjastaan (Minna Silverin kotiarkisto) ja Kansallisarkiston digitaalisesta sanomalehtiarkistosta. (Koonnut: P. Uino)

jälkeen. Hänen ensimmäiset tieteelliset artikkelinsa ilmestyivät 1934, mutta jo ennen niitä hän oli kirjoittanut 1930 *Aamulehden* Sunnuntai-liitteeseen (17.8.1930) artikkelin Kangasalan ja Pälkäneen rautakautisten kalmistojen kaivauksista, joissa hän oli ollut Alfred Hackmanin apulaisena. Vuonna 1932 Kivikoski julkaisi *Valvoja-Aika*-aikakauslehdessä kirja-arvostelun A. M. Tallgrenin teoksesta ”Suomen muinaisuus” (Suomen historia 1, 1931). Kivikoski tunsu näköjään jo varhain vetoa yleistajuisten lehtiartikkelien kirjoittamiseen. Hän halusi selvästi profiloitua myös esihistorian popularisoijana ja tavoittaa arkeologialle uutta kiinnostusta yleisöä. Ks. kuva 2.

Kotitausta ja perheen kannustus olivat antaneet Ella Kivikoskelle hyvät eväät menestykseen. Äiti Jenny Kivikoski on julkaisemattomissa muistelmissaan eritellyt valvutuneesti naisen tasa-arvoa ja sen tärkeyttä. Uskon, että Ellaa ja muitakin tyttäriä rohkaistiin omaehtoiseen toimintaan myös kodin ulkopuolella. Teini-ikäisenä Ella keräsi aktiivisesti lastenlehti *Pääskysen* tilauksia ja tuli tilauskilpailuissa palkituksi. Työskennellessään ennen opintoja Länsi-Suomen Osakepankissa 1920-luvun alussa Kivikoski kuului vastikään perustettuun Kansallisen Kokoomuksen paikallisyhdistykseen, Forssan Kansallisseuraan, jossa

hänet valittiin Nuorten toimikuntaan. Nämäkin tiedonmurut käyvät ilmi digitaalisesta sanomalehtiarkistosta.

Palaan alussa esitettyyn toteamukseen sirpaleista, joita nainen joutuu sietämään rikkoessaan lasikattoja. Kerrotaan, että Helsingin yliopiston rehtori Edwin Linkomies tokaisi kerran arkeologian professori Ella Kivikoskesta, jonka kanssa hän silloin tällöin joutui yliopistolla tekemisiin: ”Ella Kivikoski on aina vihainen niin kuin antiikin tragedian naiset.” Näin muisteli minulle Ella Kivikosken ystävä Kyllikki Laakso joulukuussa 2003. Ehkä Ella Kivikosken äkäisyys yliopistolla kertoo jotain hänen suojautumistavastaan sietää lasikattojen sirpaleita.

FT Pirjo Uino on Helsingin yliopiston arkeologian dosentti ja Museoviraston yli-intendentti emerita. pirjo.uino@kolumbus.fi; pirjo.uino@helsinki.fi